

Nikola DOGAN

KATOLIČKO GLEDANJE NA MEĐURELIGIJSKI DIJALOG

Sažetak

Crkva Drugoga vatikanskoga sabora jest Crkva dijaloga. Autor članka nastoji razjasniti osnovne sastavnice dijaloga u životu Crkve. Polazeći od klasičnog teološkog stajališta da „izvan Crkve nema spasa“ članak analizira novost enciklike pape Pavla VI. Ecclesiam Suam u kojoj se postavljaju temelji cjelokupne saborske teologije dijaloga. Crkva u povijesti evangelizira svijet, ona misionira Radosnu vijest. Na taj način služi i Kristu i čovjekovu spasu. Crkva ulazi u dijalog s onima koji vjeruju u Boga, s onima koji vjeruju u Boga prema svojim prirodnim tradicijama, kao i s onima koji u Boga ne vjeruju. Od dokumenata Drugoga vatikanskoga sabora članak analizira Dei Verbum, Lumen Gentium, Gaudium et Spes, Nostra Aetate. Deklaracija Nostra Aetate temelj je za razumijevanje odnosa između Katoličke Crkve i nekršćanskih religija. Posebnu pažnju autor posvećuje odnosu kršćanstva i židovstva te islama kao i mogućnosti dijaloga među njima. Iz dokumenata slijedi da je dijalog moguć u obostranom upoznavanju, razgovoru i molitvi. Autor članka iznosi i novije dokumente Katoličke Crkve koji govore o dijalogu, kao i o mogućim opasnostima takvoga dijaloga.

Ključne riječi: obnova, dijalog, religije, evangelizacija, židovstvo, islam.

Riječ dijalog u današnjem životu Katoličke Crkve predstavlja jednu od ključnih riječi, posebice kad se govori o odnosu Katoličke Crkve prema svijetu. Tomislav Šagi Bunić drži da je riječ dijalog jednostavno središnja misao suvremene Crkve: „Ona je postala ključnim pojmom Drugog vatikanskog koncila, i možda će u povijesti ostati kao osnovna odrednica toga Koncila, kao osnovno karakteristično usmjerenje. Neki su mislili da će se taj Koncil u povijesti pamtili kao koncil 'biskupskog kolegijaliteta'. Sada, nakon 20 godina, mislim da to neće biti tako.“¹

Govorimo li o tako složenim stvarima kao što je dijalog, moramo se

¹ Tomislav J. Š. BUNIĆ, *20 godina poslije Drugog vatikanskog koncila*, u: V. Košić/A. Peranić (uredili), *Jeke jednoga koncila*, Zagreb 1984, str. 42.

pozvati na pretpovijest i događaje koji su prije Drugoga vatikanskoga sabora bili odlučujući za razumijevanje same problematike. Dijalog, odnosno razgovor Katoličke Crkve sa svima, novijeg je datuma. Stavni govor o dijalogu plod je kako pretkoncilskih, tako i koncilskih i pokoncilskih rasprava. Razlog zašto je dijalog došao u prve redove teološko-crkvenih govora nalazi se u samome novom shvaćanju Katoličke Crkve i njezina poslanja u svijetu: „Crkva se otvara dijalogu zbog svoje vjernosti čovjeku. U svakome čovjeku, a i u svakoj ljudskoj skupini, postoji težnja i zahtjev da budu smatrani i da mogu djelovati kao odgovorni subjekti bilo kad se osjeti potreba da nešto prime, a osobito kada postanu svjesni da imju nešto priopćiti.“²

I. Izvan Crkve nema spasa

Kroz duga stoljeća života Katoličke Crkve vladalo je ustaljeno načelo za odnos prema drugim religijama. Ono se najbolje očitovalo u formuli iz ranih kršćanskih vremena: „Extra Ecclesiam nulla salus!“ Prava religija je samo ona koja se nalazi u vidljivim crkvenim granicama, a sve su druge religije, načelno, isključene iz kruga istinitih religija. Izvorno, ta je formula više označavala crkvenost, nego samu religioznost. Ipak, ona se u povijesti pretvorila u snažnu normu, po kojoj je samo kršćanska religija bila prava i ispravna.³

Crkva Drugoga vatikanskoga sabora sebe razumije u novome svjetlu. Ona se otvara svijetu, želi s njime ući u razgovor, s njime podijeliti radost i nadu. „Crkva je po svojoj naravi označena kao zajedništvo dijaloga.“⁴ Dijalog je tako veliki izazov i zadaća za današnju Katoličku Crkvu. Crkva mora čitati „znakove vremena“,⁵ da bi bila ono za što je poslana u svijet. Možemo s pravom ustvrditi da je dijalog dominantna tema samoga Drugog vatikanskog sabora. Cilj i svrha samoga međureligijskog dijaloga jest bolje upoznavanje među pripadnicima tih religija: „Tražiti metodu i putove da se uspostavi prikladan dijalog s nekršćanima. Radit će stoga na tome da kršćani ispravno upoznaju i pravo cijene nekršćane, a nekršćani pak da prikladno upoznaju i cijene kršćanski nauk i život.“⁶ Ali, dijalog je posebna zadaća Crkve u odnosu prema drugim religijama kojima je s kršćanstvom zajednička vjera u Boga: „Naša misao se obraća i svima koji priznaju Boga i u svojim tradicijama čuvaju dragocjene religiozne i humane elemente, želeći da sve nas otvoreni dijalog dovede do toga da vjerno primimo

2 Tajništvo za nekršćane, *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, Zagreb 1985, br. 21.

3 U vezi s tom problematikom vidi: W. KASPER (Hrsg.), *Absolutheit des Christentums*, Quaestiones disputatae 79, Freiburg im Breisgau 1977.

4 P. NEUNER, *Die Kirche - Monarchie, Demokratie, Gemeinschaft*, u: *Stimmen der Zeit* 10, 1990, str. 653.

5 Opširnije o sintagmi „znakovi vremena“ vidi: B. DUDA, *Signa temporum - znakovi vremena u koncilskoj raspravi*, u: B. Duda, *Koncilске teme*, Zagreb 1992, str. 245-268.

6 *Uredba Regimini Ecclesiae*, AAS 59, 1967, str. 919-920.

poticaje Duha i spremno ih izvršimo“ (GS 92).

2. Vrijeme prije Drugoga vatikanskoga sabora

Nakon smrti pape Pia XII. na čelo Katoličke Crkve dolazi 28. listopada 1958. kardinal Angelo Giuseppe Roncalli, koji uzima ime Ivan XXIII.⁷ Ideja o novim putovima u životu Katoličke Crkve bila je iskonsko nadahnuće i za papu Ivana XXIII. koji je već 25. siječnja 1959. najavio održavanje općeg, ekumenskog koncila, koji bi te nove putove zacrtao. Kontekst u kojemu je papa Ivan XXIII. najavio opći, ekumenski sabor bilo je teško poratno vrijeme, raslojavanje u europskim društvima i potreba novih vrijednosti. Vrijeme je to svršetka kolonijalizma i početka dekolonizacije i oslobađanja potlačenih naroda. Kratko nakon Drugog svjetskog rata, 1948. godine, rađa se nova država Izrael, Libija se oslobađa engleskoga gospodstva, u Alžiru se vodi rat za oslobođenje od francuske kolonijalne vlasti, Maroko se oslobađa 1956. god. od španjolske vlasti. Očita je volja i namjera mnogih naroda da konačno postignu svoju samostalnost i slobodu.

God. 1947. osniva se Kominform kao učinkovito sredstvo kontrole kojim je Moskva zapravo ravnala svim komunističkim partijama u Europi. God. 1948. je godina prekretnica. Mao Tse-Tung odveo je cijelu Kinu u komunističko krilo, u Čehoslovačkoj na vlast dolazi Gottwald. U godinama između 1945. i 1953. vode se politički procesi vodećim ljudima Katoličke Crkve: kardinalu Slippyu, kardinalu Stepincu, kardinalu Mindszentyu, kardinalu Beranu, kardinalu Wyszyńskom.⁸

U Katoličkoj Crkvi u tome razdoblju papa Pio XII. nastoji obraniti kršćans-tvo i sačuvati ga od društveno-političkih poremećaja. Objavljuje enciklike *Mystici Corporis*, *Divino Afflante Spiritu* i *Mediator Dei*. U samoj Crkvi dolazi do nutarnjih raslojavanja. U Francuskoj se pojavljuju imena novih teologa kao što su H. Bouillard, J. Danilou, H. de Lubac i Garrigou-Lagrange. Svi su bili osumnjičeni da svojim novim teologijama ugrožavaju katolički nauk. U ljeto, 12. kolovoza 1950. objavljena je enciklika *Humani Generis*. Ona je izazvala mnoštvo reakcija i rasprava. Osobito su u toj diskusiji bili osumnjičeni isusovci. Isusovački general p. Jansens naredio je da se iz biblioteka povuku knjige Bouillarda, Daniloua, Le Blonda, de Lubaca. Pod budnim je okom bio i

7 Vidi: D. VENERUSO, *Ecclesiologia profetica e pastorale lungo la linea della tradizione vivente e ininterrotta della Chiesa*. Ricordo di Papa Giovanni XXIII a quarant'anni dalla sua elezione, 1958 28. Ottobre - 1998, u: *L'Osservatore Romano*, N. 249, 28 Ottobre 1998, str. 10.

8 Konkretnije o tome vremenu, idejama i političkim kretanjima vidi: G. MARTINA, *Il contesto storico in cui è nata l'idea di un nuovo concilio ecumenico*, u: R. Latourelle (a cura di), *Vaticano II. Bilancio e prospettive*. Venticinque anni dopo 1962-1987, vol. I. Assisi 1987, str. 27-82.

poznati isusovac Teilhard de Chardin, paleontolog. Kasnije će mnogi od osumnjičenih biti koncilski periti i idejni voditelji Drugog vatikanskog sabora.

Vrijeme je sazrijevalo za novo premišljanje o Crkvi i njezinu mjestu u suvremenom svijetu. Stoga je riječ pape Ivana XXIII. 25. siječnja 1959. u bazilici sv. Pavla izvan zidina u Rimu označila početak novoga vremena. Bilo je to pravo čitanje „znakova vremena“.⁹ Svečano je otvoren 11. listopada 1962. rad Drugoga vatikanskog sabora. Za naše razmišljanje Drugi vatikanski sabor označava mnogovrsnu prekretnicu kako u životu same Crkve, tako i u njezinu odnosu prema svijetu općenito.

Sabor je sazvaio Ivan XXIII. i vodio ga od 11. listopada 1962. do svoje smrti 3. lipnja 1963. Nasljeđuje ga kardinal Montini, koji uzima ime Pavao VI. On nastavlja rad Sabora sve do njegova konca 8. prosinca 1965. Papa Pavao VI. zainteresiran je osobito za Crkvu i njezin život. Možemo općenito ustvrditi da je Drugi vatikanski sabor prvenstveno ekleziološki sabor, čiji se plodovi najbolje vide u Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et Spes* o Crkvi u suvremenom svijetu. Sabor prepoznaje iskonske zadaće Crkve: Crkva je u stalnom dijalogu sa svijetom u kojemu živi.

3. *Ecclesiam Suam*: svijet, obnova i dijalog

Polazište za razumijevanje stava Katoličke Crkve prema drugim religijama i prema svijetu uopće enciklika je pape Pavla VI. *Ecclesiam Suam - Crkvu Svoju* (ES) od 6. kolovoza 1964. Bilo je to vrijeme održavanja Drugoga vatikanskog sabora. Enciklika je upućena „episkopatu, kleru, vjernicima cijele Crkve i svim ljudima dobre volje“.¹⁰ Zanimljiv je podnaslov enciklike: O putovima kojima Katolička Crkva treba da izvršuje u naše doba svoju zadaću. Očito je Papino upozorenje na potrebu novih putova u životu Katoličke Crkve u suvremenom vremenu. Namjera, dakle, nije potreba restauracije, povratka u prošla vremena i čuvanje putova iz tih vremena. Crkva uvijek živi u svome vremenu i za to vrijeme potrebni su joj novi putovi.

U ljeto 1964. god. u generalnoj audijenciji u Castelgandolfu papa Pavao VI. najavljuje novu encikliku *Ecclesiam Suam*: „Možda bismo ovoj enciklici mogli staviti naslov: putovi Crkve. Mi smo naznačili tri puta. Prvi je duhovni. Odnosi se na svijest koju Crkva mora imati i razvijati o samoj sebi. Drugi je moralni. Odnosi se na asketsku, praktičnu i kanonsku obnovu koja je Crkvi potrebna da bi bila u skladu sa spomenutom sviješću, da bi bila čista, sveta, jaka i autentična. Treći put je apostolski. Označili smo ga s danas udomaćenim izra-

9 Vidi: V. CARBONE, „Un uomo mandato da Dio il cui nome era Giovanni“, u: *L'Osservatore Romano*, N. 249, 28 Ottobre 1998, str. 11.

10 Enciklika *Ecclesiam Suam - Crkvu Svoju* - njegove svetosti pape Pavla VI. Episkopatu, kleru, vjernicima cijele Crkve i svim ljudima dobre volje, brv. izdanje, Zagreb 1979.

zom: dijalog, razgovor. Tu se radi o načinu, umijeću, stilu koje Crkva mora unijeti u svoje ministerijalno djelovanje usred konkretne i raznolike složenosti suvremenog svijeta. Svijet, obnova i dijalog su tri puta koji se danas otvaraju pred živom Crkvom i koji čine tri poglavlja ove enciklike.¹¹

U uvodnom dijelu enciklike Papa iznosi razloge zašto je htio ovu encikliku. On razlaže bit naravi Crkve koju je Krist osnovao kao „poslužiteljicu spasenja“. I nastavlja: „Zbog toga želimo u ovoj enciklici, što je moguće bolje, svima objasniti koliko je, s jedne strane, za spas ljudskog društva važno i, s druge strane, koliko je Crkvi na srcu, da se Crkva i ljudsko društvo susreću, uzajamno upoznaju i ljube“ (ES 3). Papa govori o tri temeljne teme enciklike.

Prva je tema vezana uz sam život Crkve, jer Crkva mora „istražiti nauk o svome postanku, svojoj naravi, svojoj zadaći i o svojoj svrsi“ (ES 10). Druga je tema snažna i živa želja da se obnovi, tj. da se „ispravi one promašaje što ih njezini članovi počinuše i na koje joj njezina savjest, to ogledalo njezina uzora, Krista, ukazuje i osuđuje ih“ (ES 12). Treća tema enciklike odnosi se na zadaću odnosa koje „Crkva danas mora uspostaviti sa svom zajednicom čovječanstva u kojoj se i sama nalazi i posred nje živi i djeluje“ (ES 13). Stoga enciklika i ima tri dijela: Svijest koju Crkva mora imati o sebi; Obnova Crkve; Dijalog.

Nas ovdje posebno zanima treći dio enciklike pod naslovom Dijalog. To poglavlje ima podnaslove: Crkva u svijetu, ali ne od svijeta; Dijalog u životu Crkve; Dijalog kao evangelizacija; Božja poruka u ljudskom govoru; S kime Crkva želi zapodjenuti razgovor. Taj treći dio enciklike, o dijalogu, izvrsno je predstavio Bonaventura Duda u pogovoru same enciklike.¹²

4. Crkva u svijetu, ali ne od svijeta

Polazište za dijalog jest samosvijest Crkve. Crkva je po svojoj naravi, svome utemeljenju i svome poslanju u ime Isusa Krista posrednica između Boga i čovjeka u povijesti. Kristove riječi upućene apostolskoj zajednici predstavljaju riječi koje određuju narav Crkve: „Pođite po svem svijetu, propovijedajte evanđelje svemu stvorenju. Tko uzvjeruje i pokrsti se, spasi će se, a tko ne uzvjeruje, osudit će se“ (Mk 16,15-16). U svome poslanju, nastavlja enciklika, Crkva mora istraživati „mogućnosti suživotnih dodira s ljudskim rodом“ (ES 60). Stoga se Crkva nužno razlikuje od svijeta, ali ona se ne odvaja od svijeta. Crkva, dakle, ne smije sebe poistovjetiti sa svijetom, ali niti sebe izdvojiti od svijeta. Ona mora biti u svijetu i za svijet. Svrha i razlog života Crkve Kristove jest

11 Popratna riječ Pavla VI. 5. kolovoza 1964, u: Papa PAVAO VI, *Ecclesiam Suam*. Enciklika, Zagreb 1979, str. 9.

12 B. DUDA, Pogovor: *Papa Pavao VI. - Učitelj dijaloga*. Prikaz nastupne enciklike pape Pavla VI. *Ecclesiam Suam* - Crkvi Svoju (3. dio), u: Enciklika *Ecclesiam Suam*, Zagreb 1979, str. 71-105.

vječno spasenje koje mora u svijetu navijestiti. Crkva nije sama sebi svrhom i ciljem. Ona je u službi za drugoga.

Papa Pavao VI. još snažnije upozorava na potrebu i zadaću Crkve u svijetu: „Tada se očito budi njezin osjećaj dužnosti: dužnost evangelizacije - dužnost misionarskog poslanja - dužnost apostolskog služenja da posluži vječnom spasu ljudi“ (ES 66). Vrlo je važno uočiti riječ „služenje“ koja će u konačnim dokumentima Drugoga vatikanskog sabora postati ključnom riječi. Služenje je i u Isusovu nauku središnja misao: „Naprotiv, tko hoće da među vama bude najveći, neka vam bude poslužitelj. I tko god hoće da među vama bude prvi, neka vam bude sluga. Tako i Sin Čovječji nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj dade kao otkupninu za mnoge“ (Mt 20,28).

Upravo u svjetlu služenja papa Pavao VI. vidi i bit poslanja Crkve, jer je „dužnost evangelizacije - dužnost misionarskog poslanja - dužnost apostolskog služenja da posluži vječnom spasu ljudi“. Takvo razmišljanje, nastavlja Papa, dobiva i svoj sasvim određen profil i zadaću u životu Crkve, jer mi „želimo sa svim poštovanjem, ali i sa svim marom i s ljubavlju pričati ljudima među kojima nam je Bog dao živjeti; želimo im pristupiti tako da ih najprije razumijemo - pa da im ponudimo darove istine i milosti koje nam je Bog povjerio na čuvanje“ (ES 71).

5. Dijalog u životu Crkve

Konačno dolazimo do najbitnijega dijela Papina govora o dijalogu, a to je govor o samome ishodištu dijaloga: „Upravo u razgovoru Krista s ljudima (usp. Bar 3,38) Bog nam omogućuje da shvatimo nešto o njemu, o otajstvu njegova života koji je jedan u biti a trojni u Osobama. Ovdje konačno pokazuje kakva želi da ga upoznamo: kao Ljubav“ (ES 72).

Sam objavljeni Bog u kršćanskoj teološkoj misli izvor je dijaloga s čovjekom, ali i dijaloga čovjeka s drugim čovjekom. Bog je u sebi ljubav, sebedarje pa se stoga i čovjek, koji je Boga shvatio i razumio, pretvara u ljubav, sebedarje. To je zakon međuljudskih odnosa, zakon upisan u srce čovječje. Čovjek nije stvar, on kao živo biće nije dovršen. On raste, on biva, on trajno sam sebe nadilazi i vječno traži u ljubavi. „Čovjek je biće koje se ostvaruje preko stvaralaštva u ljubavi. Čovjek je slika Božja, a ova je život i sreća zbog davanja života, davanje i primanje života-čovječnosti.“¹³¹ Zato Papa i naglašava: „Ljubav je za nas najveća zapovijed!“ (ES 72).

U dijalogu koji se ostvaruje između Boga i ljudskoga roda Papa vidi i prauzor za dijalog Crkve sa svijetom. „Nama se, međutim, čini da se suodnos Crkve sa svijetom može najbolje uspostaviti u obliku razgovora, čime ne isključujemo druge mogućnosti“ (ES 80). Razgovor pretpostavlja poštovanje, sim-

131. CVITANOVIĆ, *Čovjek pred misterijem drugoga*, u: *Mi Crkva i drugo*, Zagreb 1971, str. 172.

patiju i dobrotu, a isključuje osude, uvredljive i tričave polemike. „Stoga dijalog u nama zahtijeva takvo duševno raspoloženje kakvo želimo stvoriti i gajiti kod onih koji nas okružuju“ (ES 82).

Enciklika *Ecclesiam Suam* se pita, tko su zapravo oni s kojima Crkva želi dijalogizirati? I enciklika načelno odgovara: „Gdje god se ljudi trude da shvate same sebe i svijet, i mi se možemo s njima naći. Gdje god se narodi sastaju da uglave prava i dužnosti čovjeka, rado ćemo, ako dopuste, s njima sjesti i bit ćemo počašćeni“ (ES 100). Na prvome mjestu, dakle, Crkva želi voditi dijalog s čovječanstvom. To je ona najšira osnova za ostvarenje dijaloga.

Papa s pravom upozorava kako to nije lako, jer danas ima dosta onih koji u Boga ne vjeruju, ili ga nasilno poriču. Crkva odbacuje sve gospodarske, društvene i političke režime koji niječu Boga i progone one koji u Boga vjeruju. Znajući da je u takvim okolnostima dijalog skoro nemoguć, Papa zaključuje: „Za onoga koji ljubi istinu, diskusija je uvijek moguća“ (ES 105). Često je u takvim okolnostima umjesto dijaloga šutnja progone Crkve najjasniji odgovor. Ali Crkva i u šutnji, govoreći samo svojom patnjom, svjedoči ljubav prema čovjeku i čovječanstvu. Papa nastoji izdići dijalog na višu razinu međuljudskih odnosa u kojima dijalog stvara ozračje mira. „Otvoreni dijalog, kakav započinjemo, želi biti daleko od svakog koristoljublja, daleko od svakog proizvoljnog mišljenja te usmjeren promicanju slobodnog i časnog mira“ (ES 109).

Zaokružujući govor o dijalogu okrenutu prema čovječanstvu u cjelini, Papa upozorava kako danas sve mora biti prožeto dijalogom: „Dijalog mora sve prožimati, od odnosa između vrhova nacionalnih zajednica, do odnosa unutar tih zajednica“ (ES 109). Mir je konačni cilj svakoga dijaloga, mir i razumijevanje, dogovor i izgradnja novoga svijeta.

6. Dijalog s onima koji vjeruju u Boga

S obzirom na cijelo čovječanstvo, a osobito na onaj dio koji ne vjeruje ili se žestoko bori protiv onih koji u Boga vjeruju, Papa se sada obraća onima koji u Boga vjeruju. Na prvome mjestu spominju se oni koji vjeruju i štiju jednoga i svevišnjeg Boga. „U prvome redu to su ljudi koji štiju jednoga i svevišnjega Boga kome se i mi klanjamo. Počnimo od sinova židovskoga naroda koji su dostojni našega poštovanja i naše ljubavi i koji su odani religiji koju mi nazivamo Stari zavjet“ (ES 110). Temelj za tu Papinu izjavu možemo naći u korijenima kršćanstva, u povijesti židovskoga naroda i njegova hoda s Bogom u obećanu zemlju. Temeljna židovska vjerska istina glasi: „Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan!“ (Pnz 6,4).¹⁴

¹⁴ O razumijevanju i shvaćanju Boga u židovskoj teološkoj tradiciji vidi: J. MAIER, *Grundzüge jüdischer Gottesvorstellung*, u: Elmar Klinger (Hrsg.) *Gott im Spiegel der Weltreligionen. Christliche Identität und interreligiöser Dialog*, Regensburg 1997, str. 60-75; Osim toga prikladno je za razumijevanje židovske religije pogledati: A. H. BAUMANN, *Was jeder vom*

Nakon židovskoga naroda i njegove vjere u jednoga Boga, enciklika spominje i druge monoteističke vjernike, posebice spominjući muslimane: „Spominjemo dalje one koji se Bogu klanjaju u skladu sa svojim monoteističkim shvaćanjem, naročito muslimane. U svemu što je u njihovu bogoštovlju dobro i istinito oni zaista zaslužuju naše divljenje“ (ES 110). Enciklika nadalje spominje i druge jednobožačke religiozne skupine i tradicije, kao što su afričke i azijske religije. Naglašavajući kako su to sve skupa nekršćanske religije, enciklika zaključuje: „Spremni smo zajedno s njima braniti i promicati ideale vjerske slobode, bratstva među ljudima, prave kulture, društvene odgovornosti i društvenog reda“ (ES 111).

Treći krug u kojemu se dijalog događa jesu sami kršćani, koji su, nažalost u sebi podijeljeni i jedni od drugih odijeljeni. Dijalog se odvija na dvjema razinama. Prvi se zove ekumenski dijalog: „Evo kruga koji nam je najbliži: to su oni koji se po Kristu nazivaju kršćanima. Ovdje je već uspostavljen razgovor što se naziva ekumenskim dijalogom“ (ES 112). Danas je pravi skandal i sramota da su kršćani koji ispovijedaju vjeru u Isusa Krista razdijeljeni, posvađani i često jedni prema drugima neprijateljski raspoloženi. Tu ranu Papa želi zacijeliti. To je put ekumenskih nastojanja.

Drugi put je možda još teži nego dijalog s odijeljenim kršćanima, a to je dijalog u samoj Crkvi. Papa inzistira na spoznaji da je ljubav izvor uzajamnog povezivanja, sloge i mira. U njegovim riječima sadržana je duboka istina po kojoj je svaki dijalog koji vodi miru, dogovoru, zajedništvu u različitosti zapravo ukorijenjen u samome Bogu. Bog je u kršćanstvu shvaćen kao dijaloško jedinstvo u različitosti. Bog je Stvoritelj - *Bog Otac*, Bog je Spasitelj - *Bog Sin*, Bog je Ljubav - *Bog Duh*. Tri osobe u jednoj Božanskoj naravi međusobno se prožimaju, dijalogiziraju u različitosti i tako stvarnosti daruju životnu dinamiku.¹⁵

Zaključujući encikliku Papa izražava svoju radost, jer je dijalog već zaživio: „Radosni smo i ohrabreni što je taj dijalog već započeo kako unutar

Judentum wissen muß?, Gütersloh 1993. U ovome stoljeću vrlo zanimljivo teološko razmišljanje o shvaćanju Boga u povijesti židovskoga naroda razvio je teolog Abraham Joshua Heschel. Njegova najzanimljivija kategorija o Bogu u židovstvu jest „patetični Bog“. Njegova je duboka spoznaja izražena riječima: Bog traži čovjeka! A čovjek traži Boga! Navodim ovdje neka od važnijih Heschelovih djela: A. J. HESCHEL, *Maimonides. Eine Biographie*, Berlin 1935. ISTI, *Die Prophetie*, Krakau 1936. ISTI, *Man is not alone: a philosophy of religion*, New York 1951. ISTI, *God in Search of Man. A Philosophy of Judaism*, New York 1955. ISTI, *The Sabbath. Its meaning for modern man*, New York 1951. P. LAPIDE/J. MOLT-MANN, *Jüdischer Monotheismus - Christliche Trinitätslehre. Ein Gespräch*, München 1979. 15 Vidi: L. BOFF, *Kleine Trinitätslehre*, Düsseldorf 1990. ISTI, *Trinity and Society*, Burns and Oates 1988; B. FORTE, *Trinita' come storia. Saggio sul Dio cristiano*, Cinisello Balsamo 1988; P. CODA, *Dio Uno e Trino. Rivelazione, esperienza e teologia del Dio dei Cristiani*, Cinisello Balsamo 1993; W. BREUNING (Hrsg.), *Trinität. Aktuelle Perspektiven der Theologie*, Freiburg im Breisgau 1984; J. J. O'DONNELL, *Il Mistero della Trinita'*, Roma 1989; G. GRESHAKE, *Der dreieine Gott. Eine trinitarische Theologie*, Freiburg im Breisgau 1997; J. B. LOTZ, *Ich - Du - Wir. Fragen um den Menschen*, Frankfurt a. M. 1986.

Crkve tako i prema vani“ (ES 120). Možemo reći da je enciklika pape Pavla VI. *Ecclesiam Suam* postavila osnove za dijalog sa svima. Korijen i temelj dijaloga je sam Bog, koji iz svoje tajnovitosti i skrivenosti izlazi i razgovara s čovjekom i s cijelim stvorenjem.

Na temelju te osnovne kršćanske istine, za kršćane je nužno u životu ostvariti dijalog, razgovor, komunikaciju sa svim ljudima i s cijelim svijetom. Život je prema kršćanskoj biblijskoj definiciji komunikacija. Što više, život je zajedništvo u ljubavi na temelju međuosobne komunikacije.¹⁶ I obrnuto, nedostatak toga zajedništva u ljubavi za čovjeka jest znak smrti. A Bog je Bog života. U početku je Ljubav, povezanost, suodnos, život a ne smrt!¹⁷ Stoga smijemo s papom Pavlom VI. kršćanstvo odrediti kao civilizaciju ljubavi, čiji su korijeni u samome Bogu.¹⁸

7. Drugi vatikanski sabor i dijalog

Enciklika *Ecclesiam Suam* značila je prekretnicu u pristupu Katoličke Crkve svijetu i različitim religijama. Možemo reći da je to pravi putokaz i za sam Drugi vatikanski sabor. Promatramo li saborske dokumente vremenski, vidjet ćemo da je većina njih obznanjena nakon objavljivanja enciklike. Enciklika je objavljena 6. kolovoza 1964, a glavni saborski dokumenti slijede iste godine u jesen, ili tijekom sljedeće godine.

Od svih saborskih dokumenata za razumijevanje dijaloga najvažniji su dogmatska konstitucija *Dei Verbum* (DV) o kršćanskoj objavi, dogmatska konstitucija *Lumen Gentium* (LG) o Crkvi i pastoralna konstitucija *Gaudium et Spes* (GS) o Crkvi u suvremenom svijetu. Ostali dokumenti Drugoga vatikanskoga sabora razrađuju osnovne teološke postavke u navedenim dokumentima.¹⁹

7.1. Dogmatska konstitucija *Dei Verbum*

U dogmatskoj konstituciji *Dei Verbum* o kršćanskoj objavi govori se o univerzalnom spasu u Bogu: „I tako, ovom objavom nevidljivi Bog u bujici svoje ljubavi zapodijeva razgovor s ljudima kao prijateljima i s njima druguje da ih pozove u zajedništvo sa sobom i da ih u nj prigrlji“ (DV 2). Možemo reći da Bog stvarajući dijalogizira s cijelim čovječanstvom, te ga na taj način poziva u

16 „Lebendigsein heißt, in Beziehungen mit anderen zu existieren. Leben - das ist Kommunikation in Kommunion.“ J. MOLTSMANN, *Gott in der Schöpfung*, Ökologische Schöpfungslehre, München 1985, str. 17.

17 „Im Anfang ist die Beziehung.“ M. BUBER, *Ich und Du*, (Heidelberg 1983), 1996, str. 18.

18 Opširnije o toj temi i njezinim konkretnijim sastavnicama vidi: T. Š. BUNIĆ, *Prema civilizaciji ljubavi*, Izbor članaka, Zagreb 1998.

19 Za sve dokumente vidi: Drugi vatikanski koncil, *Dokumenti*, latinski i hrvatski, Zagreb 1980.

zajedništvo sa sobom. Izvor dijaloga je, dakle, u samome Bogu! Temeljni tekst o kršćanskoj objavi ističe kako je Bog sebi izabrao narod kojemu će povjeriti obećanja: „Sklopivši savez s Abrahamom i, po Mojsiju, s pukom izraelskim, On je riječima i zahvatima tako sebe objavio narodu, svojoj svojini, kao jedincatog Boga, istinskoga i živoga, te je Izrael stekao iskustvo o tom koji su Božji putovi s ljudima. Te je putove Izrael, jer mu je Bog sam govorio po ustima prorok, iz dana u dan sve dublje i jasnije razumijevao i među ostale narode širio“ (DV 14).

Konstitucija postavlja i nutarnju povezanost između židovskih svetih knjiga i kršćanske objave: „Bog, dakle, nadahnitelj i začetnik knjiga obaju Zavjeta, tako je mudro rasporedio da je Novi zavjet u Starom sakriven, a u Novom Stari otkriven“ (DV 16). Na taj način dobivamo osnovne istine i o odnosu židovstva i kršćanstva: i jedna i druga religiozna skupina imaju zajedničke temelje i korijene u vjeri u jednoga, objavljenoga Boga!

7.2. Dogmatska konstitucija *Lumen Gentium*

Takav stav ima svoju potvrdu i u važnoj konstituciji o Crkvi *Lumen Gentium*, jer se u njoj postavlja i temeljno stajalište o odnosu Katoličke Crkve prema drugim religijama. Polazište je ponovno pozivanje na iskonski plan Božji: „Vječni je Otac slobodnom i tajnom odlukom svoje mudrosti i dobrote stvorio cijeli svijet, odlučio ljude učiniti dionicima božanskog života i kad su u Adamu pali, nije ih napustio, nego im je uvijek davao pomoć da se mogu spasiti promatrajući Krista, Otkupitelja, 'koji je slika nevidljivoga Boga, prvorođeni svakoga stvorenja' (Kol 1,15)“ (LG 2).

Bog je, dakle, Bog Stvoritelj! On čovjeka stvara za zajedništvo sa sobom! Stoga *Lumen Gentium* nastavlja: „Svi su ljudi pozvani u novi Božji narod. Stoga se ovaj narod, ostajući jedan i jedini, mora protegnuti na cijeli svijet i na sve vjekove, da se ispuni odluka volje Boga koji je u početku stvorio jednu ljudsku narav i odlučio da djecu svoju, koja su bila raspršena, napokon skupi u jedno... U svim je dakle narodima zemlje jedan Božji narod, jer on iz svih naroda uzima svoje građane, građane Kraljevstva ne zemaljskoga, nego nebeskoga“ (LG 13).

Uzimajući u obzir Božji opći poziv svima ljudima u zajedništvo, sabor razlikuje slojevitost nove stvarnosti, novoga naroda Božjega. U taj narod pripadaju prije svega kršćani katolici (LG 14), potom kršćani nekatolici (LG 15) i na koncu nekršćani (LG 16). Od nekršćana na prvome mjestu spominju se Židovi i njihova povijest: „Oni napokon koji još nisu primili Evanđelje, na različite se načine svrstavaju u Božji narod. U prvom redu onaj narod kojemu su bili dani zakoni i obećanja i iz kojega se rodio Krist po tijelu, narod po izabranju veoma drag radi svojih otaca, jer se Bog ne kaje za svoje darove i poziv“ (LG 16).

Uza Židove spominju se i muslimani, „koji se, ispovijedajući da drže vjeru Abrahamovu, klanjaju s nama jedinomu, milosrdnom Bogu, koji će suditi

ljude na Sudnjem danu“ (LG 16). Još jednu skupinu ubraja sabor kao sastavnicu Božjega naroda: oni „koji bez krivnje ne poznaju Kristovo Evanđelje i Njegovu Crkvu, a ipak iskreno traže Boga i pod utjecajem milosti nastoje djelom izvršiti Njegovu volju koju su spoznali po glasu savjesti, mogu postići vječno spasenje“ (LG 16). Novost saborske teologije jest u sljedećim riječima: „Sve što se kod njih nalazi dobro i istinito, Crkva smatra pripremom za Evanđelje i kao dano od Onoga koji rasvjetljuje svakoga čovjeka da napokon ima život“ (LG 16).

Govoreći o misijskoj djelatnosti i poslanju Crkve, sabor postavlja temeljnu normu za vrednovanje nekršćanskih religija. On u njima vidi „klice Riječi“, te preporuča vjernicima koji žive s ljudima drugih religija: „Neka se sužive s njihovim narodnim i vjerskim predajama; neka s radošću i poštovanjem otkrivaju klice Riječi koje se tu kriju“ (AG 11). Što više, sabor preporuča misionarima u nekršćanskim zemljama da se inkultiviraju u domaću kulturu, jer je u njoj Bog već usadio klice Evanđelja: „Neka pažljivo razmotre kako bi se u kršćanski redovnički život mogle preuzeti asketske i kontemplativne predaje, čije je klice Bog gdječkada usadio u drevne kulture već prije propovijedanja Evanđelja“ (AG 18).

7.3. Pastoralna konstitucija *Gaudium et Spes*

I pastoralna konstitucija *Gaudium et Spes* o Crkvi u suvremenom svijetu govori o toj temi. U njoj ćemo naći i odgovor na pitanje o razlozima za novi stav prema nekršćanskim religijama. Budući da je ova konstitucija pastoralna, duboko usadena u svakidašnji život, ona od toga praktičnog života i polazi. Čovjek je danas općenito u sebi i u svojim dubokim duhovnim traženjima nemiran: „Neuravnoteženosti od kojih trpi suvremeni svijet ustvari su povezane s onom najosnovnijom neuravnoteženošću kojoj su korijeni u čovjekovu srcu. Naime u samom se čovjeku sukobljavaju mnogi elementi“ (GS 10).

Sabor analizira stanje duha današnjega čovjeka, koji sebe doživljava kao biće rastrgano između svoje ograničenosti i vlastite želje za neograničenošću, između slobodnoga biranja i odricanja, ali i zbog same podijeljenosti u njemu samome. Taj nemir, ta podijeljenost u čovjeku, njegovo traženje pravoga života ima svoj korijen u čovjekovu ishodištu, u Bogu. Sabor se poziva na veliku spoznaju sv. Augustina i navodi njegove riječi: „Za sebe si nas stvorio, Gospodine, i nemirno je srce naše dok ne počine u tebi“ (GS 21). Svjesna takvih odrednica u čovjekovu životu, Katolička Crkva izriče svoje namjere i svoju misiju: „Današnji je čovjek na putu k potpunijem razvoju svoje osobnosti i sve većeg otkrivanja i utvrđivanja prava. Crkva, kojoj je povjereno da objavi misterij Boga, koji je konačna svrha čovjekova, otkriva ujedno čovjeku smisao njegove vlastite egzistencije, to jest najdublju istinu o čovjeku“ (GS 41).

8. Deklaracija *Nostra Aetate*

Drugi vatikanski sabor, koji je po svojoj naravi i pastoralni i eklezijalni sabor, vrednuje značenje nekršćanskih religija i postavlja novi stav prema njima. Među dokumentima, koji su u završnoj fazi zasjedanja izglasani, nalazi se i deklaracija *Nostra Aetate* (NA) o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. Najkraći od svih dokumenata, ali istovremeno i najnormativniji za problematiku koju obrađuje. U pet brojeva sabor iznosi temelje i osnovne prosudbe o stavu prema nekršćanskim religijama.

Na prvome mjestu sabor razjašnjava razloge za govor o nekršćanskim religijama, kao i cilj i svrhu toga govora: „U naše vrijeme, kad se ljudski rod iz dana u dan sve uže sjedinjuje i kada rastu međusobne veze između različitih naroda, i Crkva pažljivo promatra u kakvom odnosu stoji prema nekršćanskim religijama. Na osnovi svoje zadaće da promiče jedinstvo i ljubav među ljudima a također i među narodima, ona prije svega vraća svoju pozornost na ono što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva“ (NA 1,1).

Polazište dokumenta je osnovna istina kršćanske vjere, koju izriče sv. Ivan: „Bog je ljubav i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u njemu“ (1 Iv 4,16). Želimo li razjasniti što u kršćanstvu znači istina da je Bog ljubav, onda to možemo izreći pojmom zajedništva, ili, još bolje, zajedničarenja. A svi ljudi gladuju i žedaju za ljubavlju, što u konačnici znači da svi ljudi za Bogom gladuju i žedaju. Zato sabor kao polazište za vrednovanje nekršćanskih religija postavlja istinu koja „promiče jedinstvo i ljubav među ljudima“, tražeći ono „što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva.“

8.1. Teološko-antropološki temelji

Nakon izlaganja temeljnog stava i razloga za nove odnose s nekršćanskim religijama, sabor postavlja teološke i antropološke temelje za ispravno shvaćanje toga stava. Evo prvoga, teološkog temelja: „Svi su naime narodi jedna zajednica; imaju isti iskon, jer je Bog sav ljudski rod nastanio po svoj površini zemaljskoj; svima je posljednji cilj Bog, čija se providnost i svjedočanstvo dobrote, a i naum spasenja protežu na sve, dok se ne sjedine izabrani u svetom gradu koji će osvijetliti Božji sjaj, gdje će narodi hoditi u njegovu svjetlu“ (NA 1,2).

Polazište ovoga teksta jest spoznaja da je cijela ljudska zajednica teološki ustrojena i teološki, odnosno u svjetlu Božjem i njegove istine razumljiva. Iskon, ali i cilj svih ljudi, jest Bog! To je velika ispovijest vjere objavljenih monoteističkih religija: Bog je Stvoritelj svega, ali Bog je i cilj svega! Nije Bog tek neko počelo koje stvara, Bog je osobni Bog koji stvara čovjeka i ljude da budu zajedno s njime. Bog svima nudi spas i spasenje koji ima svoju eshatološku usmjerenost prema svetome gradu, koji je u SZ grad Jeruzalem, a u NZ nebeski, slavni i proslavljeni Jeruzalem. U tome će gradu svi narodi „hoditi u njegovoj

svjetlosti.“ Očito je govor o novome životu, oslikanom kao hodu u svjetlu. Bog će na koncu vremena prebivati zajedno sa svojim narodom, a narod zajedno s Bogom. I to je na koncu vremen spas za čovječanstvo!

Nakon teološkog razloga za novo gledanje na nekršćanske religije, deklaracija postavlja i antropološko polazište, upozoravajući kako u samome čovjeku postoje preduvjeti za razumijevanje teološkoga stajališta: „Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kao nekada tako i danas, duboko uzbuđuju ljudska srca: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli?“ (NA 1,3).

Antropološko polazište u središte svoje pažnje stavlja univerzalno ljudsko religiozno iskustvo koje, načelno, traži odgovor na osnovna ljudska pitanja. Isto tako, svaka religija i sve religije načelno pokušavaju pružiti odgovor na ta pitanja. Religioznost je, dakle, ukorijenjena u ljudskoj povijesti i u ljudskom duhu. Stoga možemo s pravom tvrditi da je čovjek naravno religiozan, on je „anima naturaliter religiosa“: „Po slobodi odjelotvoreno zahvalno prihvaćanje navezanosti na Boga kao Iskon i pruženosti prema Bogu kao Dolazištu i Svrsi jest religija (re-ligio); slobodno bogudano zahvaljivanje darovane slobode za sebe samu i za sve stvoreno, za sve 'dobro'. Čovjek je dakle u samoj svojoj srži religiozno biće, jer on uvijek u ontološkom smislu egzistira kao re-ligatus na Boga - Polazište i Dolazište.“²⁰

Ljudska se religioznost može shvatiti kao čovjekovo temeljno transcendiranje, nadilaženje iskustvene stvarnosti. Bitno u religiji jest čovjekov odnos prema nepoznatome, odnosno prema Bogu. Čovjekova je naravna sposobnost da, nadilazeći sve iskustveno i mjerljivo, stupa u komunikaciju s ishodištem, s Bogom. Komunikacija, susret, odnos, relacija - sve su to opisi religioznosti i religije. Sve ljudske relacije ovisne su o toj prvoj relaciji, koja je i sadržaj religije.²¹

Stoga je, prema katoličkoj teologiji, čovjek po svojoj naravi upućen na Boga. Čovjek sebe može naći, shvatiti, prihvatiti jedino u Bogu, u kojemu nalazi i posljednje blaženstvo: „In solo igitur Deo beatitudo hominis consistit“ (Toma Akvinski, *Summa Theologica*, 1-2, q.2, a.8).

20 S. KUŠAR, *Božićni misterij*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 12/1986, str. 212

21 „Das Wesentliche von Religion ist die Beziehung des Menschen über sich hinaus zu dem Unbekannten, das der Glaube Gott nennt, und die Fähigkeit des Menschen, aus allem Greifbaren, Messbaren heraus in diese Urbeziehung hineinzutreten. Der Mensch lebt in Beziehungen, und wie gut sein Leben wird, hängt davon ab, daß die wesentliche Beziehungen - also Vater, Mutter, Bruder, Schwester und so weiter -, daß die Grundbeziehungen, die in sein Wesen eingegraben sind, richtig werden. Aber keine der Beziehungen wird richtig, wenn die erste Beziehung, die zu Gott, nicht recht ist. Diese Beziehung selbst, würde ich sagen, ist eigentlich Inhalt von Religion.“ J. RATZINGER, *Salz der Erde*. Christentum und katholische Kirche an der Jahrtausendwende. Ein Gespräch mit Peter Seewald, Stuttgart 1996, str. 23..

Sabor postavlja najšire polazište kao zajedničko polazište svih ljudi uopće. To polazište je prije svega egzistencijalno. Stvarnost je za čovjeka veliko pitanje, kozmos je uvijek izazovan, ali pravo pitanje izranja iz čovjekove svaki-dajšnjice u kojoj, na prvome mjestu, on postavlja pitanje o smislu svojega života. Osobito onda, kada je taj život označen posebnim iskustvima. Patnja, bolest, životne nepravde, umiranje i smrt izvor su najdubljih egzistencijalnih pitanja svakoga čovjeka. Čovjek različito reagira na ta pitanja. Religija mu nastoji odgovoriti, ali on to često ne prihvaća. I čovjek se buni protiv takvoga života. To je pravi „metafizički revolt“.²²

Temelj za mogućnost komunikacije između Boga i čovjeka jest Božja inicijativa. Bog stvara čovjeka za sebe - središnja je to istina biblijske i kršćanske teologije: „Na svoju sliku stvorio Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvorio“ (Post 1,27). Stoga je naravno, po naravi i iz naravi da čovjek, slika Božja teži svome ishodištu, Bogu. Tu je i odgonetka ljudske zagonetke, tu leži i odgovor u čemu je snaga ljudske religioznosti i religije: „Samo je u Bogu mir, dušo moja, samo je u njemu spasenje. Samo on je moja hrid i spasenje, utvrda moja: neću se pokolebati“ (Ps 62,2-3). Te su riječi riječi religioznoga čovjeka, čovjeka koji sebe u Bogu nalazi.

8.2. Religije odgovaraju na ljudsko traženje

S Drugim vatikanskim saborom možemo reći da sve religije nude odgovor 'o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije': „Već od najstarijih pa sve do današnjih vremena nalazimo kod različitih naroda neko zamjećivanje one tajanstvene moći koja je prisutna tokovima svijeta i događajima života, a ponekad dapače priznavanje božanstva ili također Oca. To zamjećivanje i priznavanja prožima njihov život dubokim religioznim smislom. A religije, ako su povezane s napretkom kulture, nastoje raščlanjenim pojmovima i profinjenim jezikom odgovoriti na ista pitanja“ (NA 2).

To je za saborsku teologiju Katoličke Crkve polazište i osnova za pristup nekršćanskim i svim drugim religijama. Deklaracija na prvome mjestu spominje prirodne religije, kao što je npr. hinduizam, koji Božji misterij izražava mnoštvom mitova i filozofija, s ciljem da čovjek nađe „oslobođenje od tjeskobe naše egzistencije ili oblicima asketskog života, ili dubokim razmatranjem ili se utječu Bogu u ljubavi i pouzdanju“ (NA 2,1). Budizam je usko povezan s hinduističkim korijenima i sabor ga spominje na drugome mjestu među prirodnim religijama. Upravo polazeći od spoznaje kako je ljudsko srce nemirno u svojim traženjima, budizam nastoji postići savršeno oslobođenje, da bi čovjek dospio do

22 Taj pojam ima svoj korijen u egzistencijalizmu A. CAMUSA, koji ne želi prihvatiti svijet u kojemu se patnja opravdava Božjim svijetom: „Ja ne vjerujem u Boga. Ne moram se o tome ni pitati, to je za mene nevažno pitanje. Imam još malo vremena. I ne želim ga protratiti na Boga.“ Opširnije o toj problematici vidi: N. DOGAN, *Homo patiens*. Bolest kao dimenzija čovjekove egzistencije, u: Bogoslovska smotra LIII, Zagreb 1983, br. 4, str. 166-184.

„vrhunskog rasvjetljenja“.

Deklaracija spominje i ostale religije, koje stavlja u zajednički nazivnik nastojanja da se različitim načinima pritekne u „pomoć nemirnu čovjekovu srcu predlažući putove, tj. nauke i zapovijedi života i svete obrede“. Očito se to odnosi na mnoštvo drugih, pretežito prirodnih religija, u kojima se ponajčešće snagom obreda i obrednih svečanosti nastoji uspostaviti komunikacija s božanstvom. To je i smisao tih obreda.²³

Pred činjenicom prirodnih ili povijesnih religija Drugi vatikanski sabor zauzima novi stav i postavlja novu ljestvicu vrednovanja tih religioznih tradicija: „Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude“ (NA 2, 2).

Tako definiran stav prema prirodnim religijama očituje spoznaju Katoličke Crkve, koja u nekršćanskim religijama otkriva „zrake Istine što prosvjetljuje sve ljude“. Taj stav sabor odmah i definira u kršćanskome smislu: „Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, 'koji je put, istina i život', u kome ljudi nalaze puninu religioznoga života u kome je Bog sve sa sobom pomirio“ (NA 2,2).

Nakon toga prvog analitičkog pristupa prirodnim religijama, Crkva preporuča svim svojim članovima: „Ona stoga bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju putem razgovora i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra kao i te socijalno-kulturne vrednote“ (NA 2,3). Savjet kojim Crkva svoje članove poziva na novo susretanje s religijama, poziv je na dijalog, na razgovor i upoznavanje.

8.3. Katolička Crkva i objavljene religije

Nakon jasnog i razgovjetnog stava prema prirodnim religijama, deklaracija se obraća i objavljenim religijama, religijama Knjige, odnosno religijama Božje riječi. U tu skupinu ubrajaju se židovstvo, kršćanstvo i islam. To je i kronološki i religijsko-teološki redosljed. Međutim, deklaracija prvo uvodi u islamsku misao i susret s njome. Ona naglašava: „Crkva gleda s poštovanjem i

23 „Obredi su radnje ponavljane na pravilne i predvidljive načine, čime se u inače nasumična zbivanja unosi red. Zbog toga mogu biti posve svjetovni (primjerice otvaranje Olimpijskih igara ili proslava Nove godine) ali su mnogo češći u religijama. Neki označavaju životne mijene (prelazak pojedinca ili skupine kroz značajne trenutke u životu i smrti), drugi pružaju zaštitu u inače neprijateljskom i opasnom svijetu; neki uvode dok drugi prekidaju članstvo u religijskoj skupini; jedni su početak promjene, drugi izražavaju značenje. Obred je jezik izražavanja i suočavanja nada i strahova, sredstvo stalnog obnavljanja života.“ J. BOWKER, *Religije svijeta*, Zagreb 1998, str. 9.

muslimane, koji se klanjaju jedinomu Bogu, živome i subzistentnome, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima“ (NA 3,1).

Saborska teologija stavlja razumijevanje Boga kod muslimana i kod kršćana kao osnovu i temelj za novi odnos prema islamskome svijetu. Očito sabor traži teološka polazišta na kojima se može govoriti, odnosno razgovarati i dijalogizirati, a to je upravo shvaćanje i razumijevanje Boga. Bog je i u islamu i u kršćanstvu jedan „jedini, živi i subzistentni, milosrdni i svemogući, stvoritelj koji je govorio ljudima“. To je, dakle, osnovno i zajedničko teološko polazište za novi odnos prema islamu.

Na drugome mjestu se postavlja i zajednički temelj u praocu Abrahamu kako muslimanske tako i kršćanske vjere. Muslimani u Abrahamu i njegovoj vjeri u jednoga Boga otkrivaju prauzor svoga odnosa s Bogom: „Oni se svom dušom nastoje podložiti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu“ (NA 3,1). Pred Bogom koji govori, čovjek uzvraća vjerom i vjernošću. To je prototip kako biblijske, tako i kuranske tradicije. Abraham je u vjeri zajednički praotac i Muhamedovim i Isusovim sljedbenicima.

No, sabor odmah upozorava i na bitne razlike između islama i kršćanstva. Za kršćane je Isus Krist Bog, Bog i čovjek, utjelovljeni Bog u ljudskoj povijesti. Marija, Isusova majka, za kršćane je Bogorodica. Stoga deklaracija uspoređuje ono što islam govori o Isusu i njegovoj Majci i zaključuje: „Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju“ (NA 3,1).

Spominjući muslimansko vjerovanje u sud na koncu vremena i upozoravajući na vrijednost islamskog morala, molitve, milostinje i posta kao tradicionalnih okosnica muslimanske vjere, sabor upozorava i na povijesne sukobe i neprijateljstva, koja su bila uzrokom nerazumijevanja, te potiče da se svi „iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude“ (NA 3,2).

Tako Katolička Crkva vidi odnos kršćana i muslimana. I jedni i drugi pozvani su na novu kulturu razumijevanja i dobrih međuvjerskih odnosa. A cilj i svrha tih odnosa ima šire značenje, jer sabor poziva na angažman i muslimana i kršćana za društvenu pravdu svugdje, na promociju moralnih vrijednosti u jednome svijetu u kojemu često nema nikakva morala. U konačnici, saborski poziv muslimanskoj vjerskoj zajednici ima kao konačni cilj slobodu i mir, dvije kvalitete ljudskoga života, koje su osobito danas ugrožene.

U ozračju govora o Abrahamu, praocu vjere i vjernosti Bogu, Drugi vatikanski sabor svoj govor usmjeruje i prema židovskoj vjerskoj zajednici, s kojom je Katolička Crkva u najužoj povezanosti.

8.4. Katolička Crkva i židovstvo

Kao elemente za zajednički dijalog između Katoličke Crkve i židovskoga naroda Sabor postavlja na prvome mjestu zajedničko sinovstvo svih vjernika

kršćana u Abrahamovoj vjeri, a spas, koji Crkva navješćuje, već je predoznačen izlaskom židovskoga naroda iz zemlje ropstva: „Kristova Crkva priznaje da se počeci njezine vjere i izabranja, po spasonosnom Božjem otajstvu, nalaze već kod patrijarh, Mojsija i prorok. Ona ispovijeda da su svi vjernici kršćani, Abrahamovi sinovi po vjeri, uključeni u pozvanje istog patrijarhe i da se spas Crkve mistično predoznačuje u izlasku izabranog naroda iz zemlje ropstva“ (NA 4,2).

I jedna i druga zajednica, i židovska i kršćanska, u sebi su nova kvaliteta ljudskog okupljanja. One nisu tek neka od mogućih ljudskih okupljanja, one su utemeljene u vjeri i vjernosti Bogu Saveza. Židovski je narod Božji izabrani narod, jer je Jahve Bog u središtu njegova života. Ali i Crkva, shvaćena kao novi narod Božji, narod je jer Bog u njemu prebiva. Vjera i vjernost Bogu osnovne su norme za shvaćanje pojma 'narod Božji'. Deklaracija nastavlja vrednujući temelje kako židovskoga starozavjetnog saveza s Bogom, tako i novozavjetnog Saveza Crkve Kristove s Bogom: „Stoga Crkva ne može zaboraviti da je po onom narodu, s kojim se Bog udostojio iz svog neizrecivog milosrđa sklopiti Stari savez, primila objavu Staroga zavjeta i da je hrani korijen dobre masline u koju su ucijepljene grane-divljake naroda“ (NA 4,2).

Riječ maslina ovdje označava duboku ukorijenjenost stabla vjere i vjernosti Bogu židovskoga naroda, iz kojega uvijek iznova izrastaju nove mladice i tako obnavljaju i oživljuju staro stablo. Maslina je, dakle, riječ kojom se sabor služi da naglasi starozavjetne temelje novozavjetne kršćanske crkvene zajednice. Sličan rječnik možemo naći i kod sv. Pavla u govoru o Crkvi izgrađenoj od raznih naroda (Rim 11,17-24). Međutim, na vidjelo izlazi i nutarnje počelo, počelo koje ujedinjuje židovski narod sa svim drugim

narodima. Na tome je počela Crkva Kristova izgrađena: „Jer Crkva vjeruje da je Krist, naš mir, križem pomirio Židove i pogane i oboje u sebi učinio jednim“ (NA 4,2).

Na temelju prvoga dijela razmatranja teoloških temelja za odnos između kršćana i Židova deklaracija se sjeća: „Sjeća se također da apostoli, temelji i stupovi Crkve a i mnogi od onih prvih učenika koji su navijestili Kristovo evanđelje svijetu potječu od židovskog naroda“ (NA 4,3). Isus i apostoli, Marija majka Isusova, prvi Isusovi učenici i prvi kršćanski misionari bili su iz židovskoga naroda. Isus Krist, čija je smrt za kršćane okupiteljska smrt, sjedinjuje sve narode koji u njemu prepoznaju utjelovljenoga Bogočovjeka.

Sabor iznosi i bitne razlike između kršćanskog i židovskog naroda: „Kako svjedoči Sveto pismo, Jeruzalem nije spoznao vrijeme svog pohoda, i Židovi velikim dijelom nisu primili evanđelja, dapače mnogi su se suprotstavili njegovu širenju. Usprkos tomu, prema Apostolu, Židovi ostaju sveudilj vrlo dragi Bogu, čiji su nepožaljeni dar i pozvanje, zbog otaca. Zajedno s prorocima i s istim apostolima očekuju dan, koji je znan samo Bogu, u koji će svi narodi jednim glasom zazivati Gospodina i 'služiti mu jednodušno' (Scf 3,9)“ (NA 4,4).

8.5. Temelji za katoličko-židovski dijalog

Iz svega rečenog možemo skicirati osnovne postavke u saborskoj analizi židovsko-kršćanskoga susretanja i dijaloga: prvo, kršćani svoje korijene u vjeri imaju u židovskoj i abrahamovskoj vjernosti Bogu Saveza; drugo, Isus koji i jedne i druge u sebi spaja u novi narod iz židovskoga je naroda; apostoli, prvi vjerovjesnici isto tako su Židovi, kao i Isusova Majka; treće, iako Židovi nisu primili Evandjelje, oni su Bogu drag i mio narod „zbog otaca“. Nakon takvih postavki deklaracija zaključuje: „Kad je dakle kršćanima i Židovima zajednička tako velika duhovna baština, ovaj Sveti Sabor želiti gajiti i preporučiti međusobno poznavanje i poštivanje jednih i drugih, koje se zadobiva osobito biblijskim i teološkim studijem i bratskim razgovorima“ (NA 4,5). Teološki studij i bratski razgovori novi su mostovi i nove mogućnosti za međureligijski dijalog.

Uz teološke postavke za iskreni odnos dviju religijskih skupina saborska deklaracija iznosi još jednu veoma važnu misao. Crkva, naime, moli da se u njezinim redovima o židovskom narodu ne govori kao o narodu ubojici Isusa Krista. Razlog za tu preporuku deklaracija nalazi u Isusovoj patnji, smrti i uskrsnuću: „Iako je Crkva novi Božji narod, neka se ipak Židovi ne prikazuju kao da su od Boga odbačeni i prokleti, kao da bi to proizlazilo iz Svetoga pisma... Uostalom Krist je, kako je Crkva uvijek držala i drži, pretrpio svoju muku i smrt dobrovoljno, neizmjernom ljubavlju, zbog grijeha svijet ljudi, da bi svi postigli spasenje. Dužnost je dakle Crkve kad propovijeda da naviješta Kristov križ kao znak opće Božje ljubavi i izvor sve milosti“ (NA 4,8).

Kristova je smrt ovdje shvaćena kao čin Božje ljubavi, kao očitovanje Boga koji je u sebi samome Ljubav. Stoga je Kristova smrt otkupiteljska, jer ona čovjeka, svakog čovjeka izgubljenog u svijetu egoizma, dovodi k Bogu koji je Ljubav. Katolička Crkva još jednom očituje svoj katolicitet naglašavajući ono najbitnije što u Isusu Kristu vidi i što joj je objavljeno: Bog ljubi čovjeka i radi te ljubavi svojom ga smrću spašava od smrti. Čovjek je rođen za život u Bogu i život s Bogom. Upravo radi takvoga teološkog tumačenja Isusove smrti, sabor „osuđuje sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni“ (NA 4, 7).

8.6. Opće bratstvo među ljudima

U posljednjem broju deklaracije *Nostra Aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama (NA 5), Crkva postavlja ideal bratstva svih ljudi kao svoj cilj i svrhu, jer svi su ljudi stvoreni na Božju sliku. To je teološko dostojanstvo svih ljudi. Bit

i stvoren na sliku Božju temelj je i za razumijevanje katoličkoga pristupa svakome čovjeku. Nema, stoga, razloga za bilo koji oblik diskriminacije, bilo one koja se provodi zbog rase ili boje kože, bilo one zbog društvenog položaja ili religije. Kršćani žele graditi novi svijet, koji je utemeljen na ljubavi prema Bogu i prema čovjeku: „Odnos se čovjeka prema Bogu Ocu s odnosom čovjeka

prema ljudskoj braći tako povezuje da Pismo kaže: 'Tko ne ljubi, nije upoznao Boga' (1 Iv 4,8)" (NA 5,1).

Cilj toga bratstva i suživota među ljudima sabor vidi u životu u miru, „tako da budu doista sinovi Oca koji je na nebesima“ (NA 5,3). Stoga zaključujemo da je stav i odnos Katoličke Crkve prema židovskome narodu ali i prema drugim nekršćanskim religijama u načelu bratski, mirotvorni i životvorni odnos, koji želi ostvariti onu stvarnost, koju je Isus izrazio u molitvi Ocu nebeskom: „Dodi kraljevstvo tvoje!“

9. Katoličko gledanje na međureligijski dijalog

Već smo naglasili da je riječ „dijalog“ jednostavno ključna riječ Drugoga vatikanskog sabora. U toj riječi izrečena je bit Katoličke Crkve i njezina života u današnjem svijetu. Prva zadaća Crkve Kristove jest evangelizacija, navještaj Radosne vijesti o kraljevstvu Božjem u današnjem vremenu. Ivan XXIII. dao je Crkvi novo lice, lice ponadašnjenja, „aggiornamento“. Podanašnjiti Crkvu i njezino poslanje označava vrlo odgovornu zadaću za Crkvu da prouči, da sazna i nađe način kako saopćiti Radosnu vijest današnjem čovjeku u njegovu životu i na način njegove kulture života. I u tom kontekstu govora o podanašnjnju Crkve prvo mjesto u evangelizaciji zauzima ključna riječ dijalog. Dijalog je evangelizacija i evangelizacija je dijalog.²⁴

Posebno mjesto ovdje zauzima dijalog među religijama općenito, ali posebno i dijalog Katoličke Crkve s nekršćanskim religijama. Drugi vatikanski sabor je prvi sabor u povijesti Katoličke Crkve koji je pozitivno progovorio o nekršćanskim religijama.²⁵ Možemo stoga sada izložiti kronologiju događanja dijaloga Katoličke Crkve od početaka govora o dijalogu do najnovijih dana.

Sve je započelo najavom održavanja Drugog vatikanskog sabora 25. siječnja daleke 1959. To je bio pravi proročki čin pape Ivana XXIII. Vrijeme Drugoga vatikanskog sabora (1962-1965) vrijeme je snažnog zahvata Duha Svetoga u Crkvi Kristovoj. Papa Pavao VI. osnovao je 17. svibnja 1964. *Tajništvo za nekršćane*, a iste godine izdao je encikliku *Ecclesiam Suam* u kojoj daje osnovne smjernice, koje će biti doradene u saborskim dokumentima. Temeljna odrednica života Crkve - dijalog sa svijetom - nalazi uprisutnjenje u gotovo svim dokumentima Drugoga vatikanskoga sabora. Osobito u dogmatskoj konstituciji *Dei Verbum* o kršćanskoj objavi, potom u dogmatskoj konstituciji *Lumen Gentium* o Crkvi i konačno u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et Spes* o Crkvi u suvremenom svijetu.

24 M. DHAVAMONY, *Evangelizzazione e dialogo nel Vaticano II e nel Sinodo del 1974*, u: R. Latourelle (a cura di), Vaticano II. Bilancio e prospettive. Venticinque anni dopo 1962-1987, vol. II, str. 1217-1233.

25 J. DUPUIS, *Dialogo interreligioso*, u: R. Latourelle/R. Fisichella, Dizionario di teologia fondamentale, Assisi 1990, str. 310-317.

Vrhunac ove problematike i njezinih rješenja Sabor će izreći u deklaraciji *Nostra Aetate* o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. Opće polazište za dijalog s nekršćanskim religijama jest središnja kršćanska istina o Bogu i o čovjeku: Bog je Ljubav.²⁶

9.1. Istine međureligijskog dijaloga

Dijalog, kako ga predstavlja deklaracija, počiva na dvjema osnovnim istinama. Prvo, Bog je Stvoritelj svih ljudi, svi ljudi „imaju isti iskon“, „svima je posljednji cilj Bog“. To je teološki razlog u kojemu deklaracija nalazi svoj prvi oslon i uporište. Drugo, čovjek stoji pred temeljnim egzistencijalnim pitanjima o sebi i svome životu. „Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije.“ Religije, dakle, svaka na svoj način pružaju odgovor na ta pitanja. To su saborska polazišta. Međutim, želimo u kratkim crtama orisati i događanja nakon završetka rada Drugoga vatikanskoga sabora.²⁷

U Rimu je održan 1969. god. *Simpozij o misijskoj teologiji u našim vremenima*. U zaključcima toga simpozija naglašava se kako je dijalog Katoličke Crkve s nekršćanskim religijama sredstvo u navještaju evanđelja. Na drugome kraju svijeta, u Indiji održana je 1971. god. *Međunarodna teološka konferencija o evangelizaciji i dijalogu u Indiji*. U završnoj deklaraciji ističe se na prvome mjestu da su nekršćanske religije po svojoj naravi pozitivne. Krist i njegova milost djeluju i po takvim religijama. Bog se objavljuje svima ljudima na različite načine. Ipak, kršćanin zna da je njegov spas u vjeri u Isusa Krista, koji je punina Božje objave. Od 22. do 27. travnja 1974. god. održano je na Tajvanu prvo plenarno zasjedanje *Konferencije azijskih biskupa*. Završna deklaracija te konferencije naglašava kako je dijalog osobito važan na ogromnim područjima Azije i njezinih religioznih tradicija. Dijalog, nastavlja deklaracija, pomaže da u nekršćanskim religijama otkrijemo nova duhovna bogatstva, ali i da Katolička Crkva njima ponudi svoje bogatstvo u Kristu.

Razmatrajući razvoj saborske teologije u posaborskom vremenu moramo spomenuti i *Biskupsku sinodu* iz 1974. god. Tema njezina zasjedanja jest: *Evangelizacija u modernom svijetu*. Sinoda zaključuje kako je međureligijski dijalog dobar, jer on pripada u misijski narav Crkve. Iako je na sinodi bilo vrlo složenih intervenata, čini se da međureligijski dijalog nije do kraja razjašnjen.

Tajništvo za jedinstvo kršćana 1. prosinca 1974. u svezi s dijalogom sa Židovima obznanilo je *Orijentacije i sugestije za primjenu koncilске deklaraci-*

26 Upravo je ta istina, koju sv. Ivan iznosi kao najbolju definiciju o kršćanskom Bogu, utjelovljenom i objavljenom u Isusu Kristu, ona istina koju Tajništvo za nekršćane stavlja na početku teološkog razmišljanja o *Stavu Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, hrv. prijevod, Zagreb 1985: „Bog je Ljubav (1 Iv 4,8.16)“.

27 O tome opširnije: J. DUPUIS, *Dialogo interreligioso nella missione evangelizzatrice della Chiesa*, u: R. Latourelle (a cura di), Vaticano II. Bilancio e prospettive. Venticinque anni dopo 1962-1965. Assisi 1987, vol. II. str. 1234-1256.

je *Nostra Aetate* (Br. 4).²⁸ Naglasak je stavljen na obostrano upoznavanje u vjeri, poštovanju i produbljivanju istine. Ipak, dokument naglašava: „Po prirodi svoga poslanja, Crkva mora svijetu navješćivati Isusa Krista“ (Orijentacije, I).

9.2. Dijalog, susret i zajednička molitva

Papa Ivan Pavao II. obznanio je apostolsku okružnicu *Evangelii Nuntiandi*, koja je nastavila razmišljanja Biskupske sinode iz 1974. godine. O dijalogu Papa nastavlja raspravljati i u enciklici *Redemptor Hominis - Otkupitelj Čovjeka* (RH) iz 1979. god. Evo što Papa kaže o dijalogu s nekršćanskim religijama: „lako na drugi način i s potrebnim razlikama, sve ovo što rekosmo treba primijeniti također na djelatnost koja teži približavanju s predstavnicima nekršćanskih religija. I ta se djelatnost izražava kroz dijaloge, susrete, zajedničke molitve, istraživanje riznica ljudske duhovnosti, bez kojih - kao što dobro znamo - nisu ni članovi tih religija. Zar se ponekad ne događa da čvrsto vjerovanje sljedbenika nekršćanskih religija - što je također učinak Duha istine koji djeluje i preko vidljivih granica Otajstvenog Tijela - može postidjeti kršćane koji su često skloni sumnjati o istinama koje je Bog objavio i koje Crkva naviješta, skloni opuštanju moralnih načela što otvara vrata mišljenju da je sve dopušteno? Plemenito je nastojati shvatiti svakog čovjeka, istraživati svaki sustav da bi se priznalo ono što je pravo; ali sve to nipošto ne znači izgubiti čvrstoću vlastite vjere ili oslabiti moralna načela. Slabljenje tih načela vrlo se brzo osjeti u životu cijelih društava uzrokujući, među ostalim, bolne posljedice“ (RH 6).

Papa Ivan Pavao II. posebno je vrednovao dijalog između kršćanske i židovske vjerske zajednice. Što je istaknuo 6. ožujka 1982. u Rimu na susretu delegata biskupskih konferencija koji su raspravljali o odnosu Crkve i židovstva. Papa stavlja naglasak na „zajedničku baštinu“ Židova i kršćana.

O blagdanu Duhova 1984. god. Tajništvo za nekršćane objavljuje novi dokument s naslovom: *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*.²⁹ Možemo skicirati osnovne misli toga dokumenta. Novi stav Katoličke Crkve u svijetu je dijalog. Dijalog „ne označuje samo razgovor, već i sveukupnost međuvjerskih, i to pozitivnih i konstruktivnih odnosa s osobama i zajednicama drugih religija, a u svrhu uzajamnog upoznavanja i međusobnog obogaćivanja“ (Stav, 3). Ovaj dokument želi biti i „putokaz za rješavanje teškoća što mogu nastati iz zadaće evangelizacije i dijaloga, suprisutnih u poslanju kršćanina“ (Stav, 7). Zaključujući razmišljanje o dijalogu dokument veli: „Budući da je Bog Otac počelo i svrha svega, pozvani smo svi da budemo braća. I zato, pozvani tim istim ljudskim i božanskim pozivom, možemo i moramo bez prevare u pravom miru surađivati na izgradnji svijeta“ (Stav, 42).

28 Secretariatatus ad christianorum unitatem fovendam. Commissio pro religiosis necessitudinibus cum hebraismo fovendis, *Orientations et suggestions pour l'application de la declaration conciliaire „Nostra aetate“* (N. 4). u: AAS 1975, str. 73-79.

29 Tajništvo za nekršćane. *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, hrv. izdanje, Zagreb 1985.

Komisija za vjerničke odnose sa židovstvom izdala je 1985. god. *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva*.³⁰ Bitno iz toga dokumenta je sljedeće: „Židovi i židovstvo ne bi u katezezi i propovijedanju smjeli imati samo prigodno i rubno mjesto, nego bi u njima morali biti nužno prisutni i organski uklopljeni“ (Bilješke, 2).

9.3. Novo gledanje na Židove

Na koncu dokument o odnosu Židova i kršćana zaključuje: „Vjerska poduka, kateheza i propovijed moraju pripraviti ne samo za objektivnost, pravednost i podnošljivost nego i za razumijevanje i dijalog. Naše su dvije predaje tako srodne da se ne mogu uzajamno ignorirati. Treba promicati uzajamno poznavanje na svim razinama. Zapaža se posebno jedno neznanje povijesti i predaja židovstva. Čini se da su samo njegove negativne i često karikature strane dio prtljaga zajedničkoga mnogim kršćanima“ (Bilješke, 27).

Prigodom prvoga posjeta jednoga Pape židovskoj zajednici u srcu židovskog geta u Rimu 13. travnja 1986. godine, papa Ivan Pavao II. u nazočnosti rabina Elia Toaffa i drugih židovskih uglednika nazvao je Židove „starijom braćom u vjeri“.³¹ Iste godine, 27. listopada 1986., papa Ivan Pavao II. susreo se u Asizu s poglavarima svih religija na zajedničkoj molitvi za mir u svijetu. Bio je to povijesni susret, u kojemu se očituje želja Drugoga vatikanskoga sabora za dijalogom sa svima ljudima dobre volje, posebice sa onima koji vjeruju. Spominjemo ovdje i *Instrukciju o Dijalogu i navještanju*, u kojoj se konkretiziraju temelji dijaloga s nekršćanskim religijama, osobito u području navještanja Evanđelja.³²

Na koncu pregleda dokumenata i događaja nakon Drugoga vatikanskoga sabora na temu o međureligijskom dijalogu spominjemo i najnoviji dokument koji je izdala *Međunarodna teološka komisija*.³³

Komisija raspravlja u tri tematske cjeline o odnosu između kršćanstva i nekršćanskih religija: prva raspravlja o teologiji religija, druga o osnovnim teološkim pretpostavkama i treća o zaključcima koji iz svega slijede. Za našu temu je posebno zanimljivo ono što Komisija u trećoj točki govori o dijalogu među religijama i samom otajstvu spasa. Preduvjet za pravi međureligijski dijalog je dvostruk: prvo, potrebno je znati što pojedina religija podrazumijeva pod pojmom Bog. Pitanje treba postaviti: Kakav je tvoj Bog? (Kršćanstvo i religije, 107). Ako je Bog nadnaravan, je li on osobni ili neosobni Bog? Čovjek Boga spoznaje samo umom ili i vjerom? Isto tako valja pitati, je li Bog u nekoj religi-

30 Komisija za vjerničke odnose sa židovstvom, *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katezezi Katoličke Crkve*, hrv. izdanje, Zagreb 1985.

31 *Jesus*. Mensile di cultura e attualità cristiana, Anno VIII, 10/1986, str. 54.

32 Pontificium Consilium pro Dialogo Inter Religiones, *Instructio de Evangelio nuntiando et de Dialogo inter Religiones. Dialogo e annuncio*, v: AAS LXXXIV, 1992, str. 414-446.

33 Commissio Theologica Internationalis, *Christianismus et religiones*, v: Gregorianum 79/3, Roma 1998, str. 427-472.

ji shvaćen na ljudsku sliku, ili je čovjek shvaćen na sliku Božju?

Drugo pitanje, isto tako važno za međureligijski dijalog, nastavlja ovaj dokument, jest pitanje za nekršćanske religije: Što nekršćanske religije podrazumijevaju pod pojmom čovjek? Valja razjasniti pojam ljudske osobe! Je li osoba otvorena prema Bogu, kako to kršćanska antropologija uči, ili ne? Traži li čovjek Boga ili neki religijski mit? Teološka komisija naglašava kako je čovjek Božje 'mjesto' svih susretanja. Osobito je važno vidjeti mogu li partneri u dijalogu razjasniti i svoje stavove o ljudskoj smrti? Uzima li Bog čovjeka k sebi nakon smrti? Na koncu Komisija zaključuje da je međureligijski dijalog evanđeoska priprava koju vodi Otac nebeski (Kršćanstvo i religije, 117).

Živimo u svijetu koji je u svojim korijenima uzdrman ratovima, mržnjom i nasiljem. Katolička Crkva uviđa strahote modernoga, sekulariziranog svijeta i drži da religije i religiozni ljudi mogu učiniti korak dobra u spašavanju svijeta koji je u „krizi civilizacije“. Zato ona progovara na koncu drugoga tisućljeća o novoj civilizaciji, civilizaciji ljubavi.

9.4. Dijalog i opasnosti

U ostvarenju civilizacije ljubavi Katolička Crkva daje veliku važnost dijalogu religija i dijalogu kršćanstva s nekršćanskim religijama. Osnovni oblici dijaloga su sljedeći: dijalog je u prvome redu stil djelovanja, stav i duh što prožima ponašanje (Stav, 29); dijalog je djelovanje i suradnja u ostvarenju humanitarnih, društvenih, gospodarskih i političkih ciljeva kojima je svrha oslobođenje i promicanje čovjeka (Stav, 30); područje suradnje odnosi se i na promicanje socijalne pravde, čudorednog dobra, mira i slobode za sve ljude (Stav, 32); osobito je poželjan dijalog na razini stručnjaka (Stav, 33); u svemu valja promicati zajedništvo i bratstvo među ljudima (Stav, 34).

„Na jednoj dubljoj razini, ljudi ukorijenjeni u vlastite vjerske predaje mogu s drugima dijeliti svoja iskustva u molitvi, razmatranju, vjeri i zalaganju, a to su izražaji i putovi traženja Posvemašnjega. Takav dijalog postaje uzajamno obogaćivanje i plodna suradnja u promicanju i čuvanju za čovjeka najuzvišenijih duhovnih vrednota i ideala. On sasvim prirodno vodi i uzajamnom priopćavanju razloga vlastite vjere i ne zaustavlja se pred često dubokim razlikama, već se u poniznosti i pouzdanju predaje Bogu, 'koji je veći od našega srca' (1 Iv 3,20). Tako se kršćaninu pruža prilika da drugome ponudi mogućnost da egzistencijalno osjeti vrednote Evanđelja“ (Stav, 35).

Osobito značenje pridaje Katolička Crkva dijalogu između kršćana, židova i muslimana: „Što se pak tiče horizonta religiozne svijesti, uočnica Dvotisućljeća bit će velika prilika, napose u svjetlu događaja ovih posljednjih desetljeća, za međureligijski dijalog, prema jasnim uputama što ih je dao Drugi vatikanski koncil u deklaraciji. *Nostra Aetate* o odnosu Crkve s nekršćanskim religijama. U tom će dijalogu židovi i muslimani morati imati istaknuto mjesto. Dao Bog da se u znak tih nakana mogu ostvariti zajednič-

ki susreti u znakovitim mjestima za velike monoteističke religije. U vezi s time neka se studira kako unaprijed pripremiti bilo povijesne susrete u Betlehemu, Jeruzalemu i na Sinaju, mjesta od velike simboličke valjanosti, da bi unaprijedili dijalog sa židovima i vjernicima islama, bilo susrete s predstavnicima velikih religija svijeta u drugim gradovima. Ali ipak će se uvijek morati paziti da se ne proizvedu opasni nesporazumi, dobro bdijući nad rizikom sinkretizma i nekog lakog varljivog irenizma“ (enciklika *Nadolaskom trećeg tisućljeća*, 53).³⁴

KATHOLISCHE SICHT AUF DEN INTERRELIGIÖSEN DIALOG

Zusammenfassung

Die Kirche des 2. Vatikanums ist eine *Kirche des Dialogs*. Der Verfasser versucht die wesentlichen Elemente des Dialogs im Leben der Kirche zu erhellen. Vom klassischen theologischen Standpunkt „*kein Heil außerhalb der Kirche*“ ausgehend, analysiert der Artikel die Neuigkeit der Enzyklika Papst Pauls VI. *Ecclesiam Suam*, in der die Gründe für gesamte Konzilstheologie des Dialogs gelegt werden. Die Kirche evangelisiert die Welt in der Geschichte, sie verkündet die Frohbotschaft. So dient sie Christus und dem Heil des Menschen. Die Kirche tritt in den Dialog mit denen, die an Gott glauben, ein, mit denen, die nach ihren natürlichen Überlieferungen an Gott glauben und mit denen, die an Gott nicht glauben. Es werden die Konzilsdokumente analysiert: *Dei Verbum*, *Lumen Gentium*, *Gaudium et Spes*, *Nostra Aetate*. Die Deklaration *Nostra Aetate* stellt den Grund zum Verständnis der Beziehungen zwischen Katholischer Kirche und nichtchristlichen Religionen. Eine besondere Aufmerksamkeit widmet der Verfasser dem Verhältnis Christentum-Judentum und Islam und der Möglichkeit des Dialogs untereinander.

34 Ivan Pavao II., *Tertio millennio adventente - Nadolaskom trećeg tisućljeća*, hrv. prijevod, Zagreb 1994. Osim toga zanimljivo je pogledati i proučirati: G. de ROSA, *Cristianesimo, religioni e sette non cristiane. A confronto*, Roma 1989; Gli editoriali della Civiltà Cattolica, *Il dialogo tra le religioni*, Roma 1996; J. HICK, *Religion. Die menschlichen Antworten auf die Frage nach Leben und Tod*, München 1996; K. HILPERT/J. WERBICK, *Mit den Anderen leben. Wege zur Toleranz*, Düsseldorf 1995; P. KNITTER, *Ein Gott - viele Religionen. Gegen den Absolutheitsanspruch des Christentums*, München 1988; H. KÜNG/J. van ESS/H. von STIETENCRON/H. BECHERT, *Christentum und Weltreligionen*, München 1984; K. J. KUSCHEL (Hrsg.), *Christentum und nichtchristliche Religionen. Theologische Modelle im 20. Jahrhundert*, Darmstadt 1994; G. MENSCHING, *Toleranz und Wahrheit in der Religion*, Wartburg 1996; A. PAUS (Hrsg.), *Jesus Christus und die Religionen*, Graz 1980; B. STUBENRAUCH, *Dialogisches Dogma. Der christliche Auftrag zur interreligiösen Begegnung. Quaestiones disputatae 158*, Freiburg im Breisgau 1995; H. WALDENFELS, *Begegnung der Religionen. Theologische Versuche I*, Bonn 1990.

Verständnis der Beziehungen zwischen Katholischer Kirche und nichtchristlichen Religionen. Eine besondere Aufmerksamkeit widmet der Verfasser dem Verhältnis Christentum-Judentum und Islam und der Möglichkeit des Dialogs untereinander. Es folgt aus den Dokumenten, daß der Dialog im gegenseitigen Kennenlernen, im Gespräch, und im Gebet möglich ist. Auch neuere Dokumente der Katholischen Kirche werden gebracht, die vom Dialog als auch über mögliche Gefahren eines solchen Dialogs reden.

Schlüsselwörter: *Erneuerung, Dialog, Religionen, Evangelisierung, Judentum, Islam.*